

УДК [930.253:94](477)“1941/1943”

І. М. МЯГКИЙ*

КОНЦТАБОРИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ У 1941–1943 рр. (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДАВО УКРАЇНИ)

На основі низки архівних джерел показано історію створення в Україні під час Другої світової війни німецьких концтаборів для військовополонених, їх реорганізацію та переміщення; роль деяких українських громадських установ і церкви у полегшенні долі військовополонених; порушено спірне питання кількості загиблих бранців в Україні.

Ключові слова: Друга світова війна; Женевська конвенція; військовополонені; концентраційний табір; ЦДАВО України.

У травні 2015 р. виповнюється 70 років з часу закінчення кривавих протистоянь Другої світової війни в Європі. Однак у ювілейний рік перемоги слід згадати не тільки про “переламні” й “доленосні” події тієї війни, але і про її чисельні трагічні, “чорні” сторінки. Однією з таких є історія мільйонів військовополонених. У перші тижні після початку німецько-радянської війни Вермахт намагався дотримуватися щодо полонених червоноармійців тих норм, які вимагала Женевська конвенція 1929 р. У свій час ця конвенція була підписана багатьма європейськими країнами, але СРСР до неї не приєднався, і потім це мало сумні наслідки для його громадян-бранців. Німеччина ж, зокрема, у 1934 р. ратифікувала один з документів конвенції під назвою “Про утримання військовополонених”.

Але вже протягом перших місяців бойових дій на Сході командування Вермахту опинилося (а особливо після постійних оточень в Україні радянських військ Південно-Західного та Південного фронтів у 1941–1942 рр.) перед проблемою утримання непередбаченої маси бранців у своєму тилу, які не мали, так би мовити, міжнародно гарантованого статусу. Основну масу таборів, організованих німцями для військовополонених, було розподілено на три типи:

Дулаг (Durchgangslager) – збірний та пересильний пункт військовополонених та інтернованих осіб.

Шталаг (Stalager) – стаціонарний табір полонених рядового та сержантського складу.

Офлаг (Offizierslager) – стаціонарний табір полонених офіцерів.

* *Мякий Ігор Миколайович* – головний спеціаліст Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Фото радянських бранців. Німецький плакат, віддрукований у липні 1941 р.
ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 84а, арк. 3.

У радянській історіографії тема історії мільйонів військовополонених була майже закритою і зрозуміло чому. Радянське керівництво було зацікавлено у приховуванні правдивих масштабів прорахунків і поразок Червоної армії у 1941–1942 рр., перш за все тому, що саме воно й було основним їх винуватцем. Після розвалу СРСР у 1994 р. російськими архівістами видано "Справочник о местах хранения документов о немецко-фашистских лагерях, гетто, других местах принудительного содержания и насильственном вывозе граждан на работы в Германию и другие страны Европы в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.", що містив відповідні дані й в Україні. Після виходу 23 березня 2000 р. Закону України "Про жертви нацистських переслідувань" і в незалежній Україні виникла нагальна потреба у ґрунтовному виданні, що висвітлювало б цю тему. І воно побачило світ з такими вихідними даними і назвою: Державний комітет архівів України, Український національний фонд "Взаєморозуміння і примирення" при Кабінеті Міністрів України. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944)/Упоряд. М. Г. Дубик. – К., 2000. У цьому виданні паралельними текстами українською й німецькою мовами йдеться про різні категорії таборів для цивільного населення, військовополонених, тюрми та гетто, на завершення подаються географічні покажчики та перелік використаних архівних фондів.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) має чимало фондів (в тому чис-

лі й окупаційних установ) з інформацією про розташування, тогочасний режим та кількість військовополонених багатьох німецьких концтаборів в Україні. Зокрема, це такі фонди, як: КМФ-8 – “Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп та їх тилових охоронних підрозділів, що діяли на окупованих східних територіях”; 4620 – “Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни”; 3959 – “Український Центральний Комітет, м. Краків – Львів”.

Про те, що командування Вермахту задалегідь планувало утримувати в Україні певну кількість полонених, розповідає витяг з нижченаведеного документа фонду КМФ-8, датованого 8-им червня 1941 р. (рівно за 2 тижні до нападу Німеччини!) [1, арк. 96–97, 100]:

“Група армій “Південь”
Відділ тилу № 289/41

Тасмно. Розпечатує тільки офіцер.
Головний штаб, 8.6.41 р.

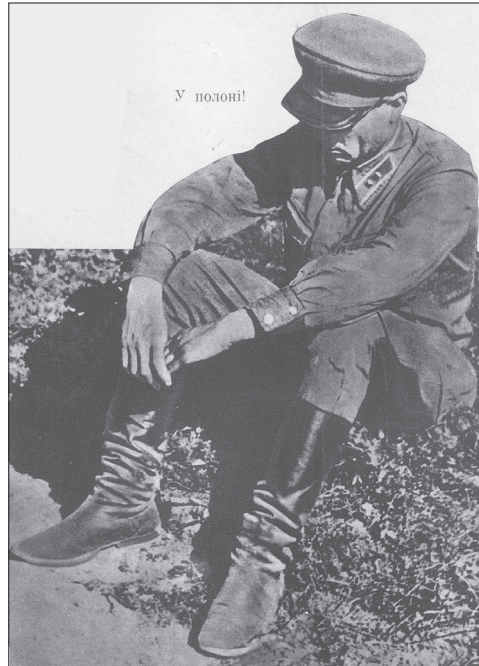
I. Особливі розпорядження з охорони армійських тилових районів після початку операції.

.....

3. У підпорядкування командування 17-ої армії зі складу дивізії охорони тилів 444 для негайного застосування в армійському тиловому районі переходять:

- 1 польова комендатура,
- 2 гарнізонні комендатури,
— “ — — “ — ,
- 2 стрілецьких батальйона охорони тилів,
- 1 група тасмної польової поліції,
- 1 пересильний табір військовополонених.

4. Для того, щоб частково полегшити 6-ій армії застосування своїх охоронних служб в районі, подоланому основною масою піхоти, танкової групи I і передових загонів армії, дивізія охорони тилів 213 до утворення фронтового тилу повністю підпорядковується командуванню 6-ої армії.

Радянський бранець. Німецький плакат, віддрукований у липні 1941 р.
ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2,
спр. 84а, арк. 3.

Для задіяння на ділянці на схід від лінії Кременець–Дубно–Ковно–Горинь передбачені і тому не підлягають застосуванню західніше цієї лінії мінімум:

- 2 польові комендатури,
- 3 гарнізонні комендатури,
- “ — — “ — ,
- 3 стрілецьких батальйона охорони тилів,
- 3 групи таємної польової поліції,
- 1 пересильний табір військовополонених.

.....

6. Зазначені в пунктах 3 і 4 сили дивізій охорони тилів, підпорядковані арміям, залишаються стаціонарно в місцях їх застосування. В міру подальшого просування вперед від головного командування групи армій надійдуть нові вказівки.

II. Особливі розпорядження із застосування й відправки в тил військовополонених.

Всі військовополонені, які не можуть бути застосованими в якості робочої сили в армійському районі, повинні направлятися – з метою економії своїх конвойних підрозділів – через створені арміями армійські збірні пункти на пересильні пункти служби тилу;

17-та армія: Радимно, Ярослав, Кушчанов, Томашов.

6-та армія: Варез (у 15 км на захід від Секаля), Хрубешів.

Військовополонених офіцерів, більшу частину молодших офіцерів і політпрацівників слід відправляти на пересильні пункти окремо.

З військовополонених молодшого офіцерського складу створювати групи слабких духом для полегшення керування ротами й взводами з військовополонених.

Нагадую про те, що трофейні польові кухні з підводами слід залишати для військовополонених та везти їх слідом під час маршу. В тому випадку, якщо військовополонених перевозять в тил порожнім транспортом, кухні відправляються разом з ними.

Крім того, в розпорядженні військовополонених залишають: горняк з ложкою, шинель, ковдри й медичне приладдя разом з транспортом.

Командування армій повинно турбуватися про те, щоб конвойні підрозділи, що виділяються армійськими збірними пунктами для супроводу військовополонених, після виконання свого завдання відправлялись знов на армійські збірні пункти”.

Відомо, що майже до початку 1942 р. німецьке командування застосувало практику звільнення з концтаборів окремої кількості червоноармійців рядового складу (особливо вихідців національних меншин СРСР – українців, зокрема). Але згодом німці цю практику роблять жорсткішою, і причини цього пояснює текст наступного документа [2, арк.145]:

“Командувач оперативним тилом “Південь”

Головний штаб, 27.10.1941

Відділ тилу/розвідувальний відділ № 2126/41

Відносно: Боротьба з партизанами.

З багатьох донесень витікає, що нині існуючим способом видачі перепусток відпущеним додому військовополоненим (необмежений термін придатності, відсутність чітко встановленого маршруту) партизанському чудовиську надано великого сприяння.

Тому на додаток до існуючих положень відносно звільнення військовополонених і видачі для них перепусток, наказую:

Білеті про звільнення повинні видаватися з позначкою терміну їх придатності, а саме, до того дня, коли відпущений мусить прибути до місця помешкання.

Маршрут руху повинен бути чітко визначеним.

(Приклад позначки на білеті про звільнення:

Тривалість руху: 22–24.10.41 24.00

Маршрут руху: від Кременчуга через Полтаву – Александрію в Нову Прагу).

Військовополонені підлягають ще довготривалому контролю після звільнення. Бургомістрів необхідно зробити відповідальними за проведення такого контролю перед управлінням коменданта гарнізону.

Якщо звільнений військовополонений однієї громади сильно підозрюється у приналежності до партизанів або у сприянні їм, то необхідно застосувати колективну міру покарання до всієї громади (повернення усіх звільнених військовополонених до пересильного табору).

Якщо будуть встановлені інстанції, які при звільненні військовополонених та видачі білетів про звільнення виявляють несерйозність, то по відношенню до них необхідно застосувати найсуворіші заходи”.

Найбільш цікаву інформацію про стан концтаборів групи армій “Південь” на кінець весни 1942 р. містить той самий фонд КМФ-8. Це, зокрема, витяг зі “Звіту про роботу відділу тилу групи армій “Південь”[3, арк.158, 166–170]:

“Командувач військами оперативного тилу

Штаб корпусу, 30.4.42

групи армій “Південь”

Відділ тилу, тека 13а

Звіт про роботу відділу тилу за період
з 1 по 30 квітня 1942 року

...X.Військовополонені.

а) На території підвідомчої групи армій вже є в наявності чи знаходяться на підході наступні табори військовополонених:

– начальник таборів військовополонених: окружні начальники таборів військовополонених E, D і N

– стаціонарні табори військовополонених: №132, №135, №151, №181, №190, №192.

– пересильні табори військовополонених: №111, №120, №152, №160, №162, №170, №171, №172, №180, №182, №190, №201, №202, №205, №314.

б) З них в цей час задіяні й підпорядковані арміям:

I-а танкова армія – окружний начальник таборів військовополонених Е

пересильний табір №152 – Маріуполь,

пересильний табір №162 – Сталіно.

17-а армія – пересильний табір №111 – Синельніково,

пересильний табір №172 – Костянтинівка,

пересильний табір №180 – Новоекономічний.

6-а армія – пересильний табір №170 – Суми,

пересильний табір №201 – Харків.

2-а армія – пересильний табір №314 – Конотоп і
стаціонарний табір №192.

120-ий і 137-ий пересильні табори готові до виступу до Запоріжжя. Пересильний табір №202 прибув до Кам'янського, стаціонарний табір №132 прибув до Києва.

в) На підвідомчій території функціонують та підпорядковані в оперативному відношенні особисто начальнику таборів військовополонених:

окружний начальник таборів військовополонених N у Кременчузі,

стаціонарний табір №346 у Кременчузі,

пересильний табір №160 у Хоролі,

пересильний табір №171 у Лубнах,

пересильний табір №182 у Запоріжжі,

пересильний табір №205 у Полтаві.

г) Після прибуття фронтів стаціонарних і пересильних таборів №120, №137, №191 і №202” – планувалась деяка перестановка у розташуванні таборів.

д) У березні місяці у рейх було відправлено близько 2 500 військовополонених. У квітні місяці відправляються наступні 13 300 військовополонених, з них 2 200 відправляються з Хорола і Лубен для роботи на військових підприємствах рейху. Після відправки військовополонених для роботи на військових промислових підприємствах рейху в таборах залишиться наступна кількість військовополонених:

в стаціонарному таборі №346 і пересильних таборах №№160, 172, 182, 205 – 30 736 військовополонених.

е) Висипний тиф ще є в деяких таборах – на тиф захворіло 276 військовополонених.

є) Загальна смертність.

Протягом останніх місяців загальна смертність в таборах військовополонених значно скоротилась. В той час як ще у січні 1942 року померло 5 674 військовополонених = 15,2 % всіх військовополонених, що відповідає смерті 100 військовополонених щоденно, у лютому 1942 року померло вже тільки 2 814 осіб = 7,3%.

У березні місяці 1942 року чисельність смертельних випадків ще впала до 1 707 = 4,1%, що відповідає 61 смертельному випадку на день.

У квітні 1942 року померло тільки 1 172 військовополонених = близько 3,7% або 40 військовополонених щоденно.

ж) В якості спеціального табору для перебіжчиків слугує пересильний табір №171 у Лубнах та частина пересильного табору №182 у Запоріжжі.

з) Участь у роботі.

З 30 736 наявних військовополонених 8 563 не працездатні через хвороби і т.п. Таким чином, чисельність працездатних військовополонених складає 22 173 особи. З них на постійних роботах працює 19 685 військовополонених, таким чином для решти видів робіт залишається ще 2 488 військовополонених”.

Як видно з попереднього документа, висипний тиф був завжди великим лихом для військовополонених, особливо для їх великих скупчень – таборів. Німецьке командування своїми засобами намагалось боротися з цією хворобою, тим більше, що вона могла загрожувати й самим німцям. Про це свідчить наступний документ ф. КМФ-8 [4, арк. 342–343]:

“Начальник оперативного тилу групи армій “Південь” Штаб, 28.3.1942 р.
Відділ тилу. Шифр: номер по журналу 1927/42
Відносно: військовополонених.

Постійно спалахуючі нові епідемії висипного тифу в таборах військовополонених показують, що заходів, які вживались досі, не достатньо для запобігання подальшого розповсюдження захворювань. У зв’язку із цим наказую:

I.

Стаціонарний табір військовополонених №346, пересильні табори військовополонених №№160,171,182 й 205 повинні негайно розділити табори на 4 цілком ізольованих одне від одного відділення.

Ці відділення таборів необхідно ізолювати одне від одного таким чином, щоб виключити будь-яку можливість зв’язку між ними. Поділ за допомогою звичайного колючого дроту є недостатнім, оскільки він не виключає можливості зараження військовополонених одного відділення від військовополонених другого через огорожу.

Отримання їжі кожним відділенням повинно бути організовано таким чином, щоб за будь-яких обставин можна було уникнути контактів військовополонених різних відділень табору.

Кожне відділення табору повинне мати своє відхоже місце.

Для кожного відділення необхідно виділяти власну охорону, яка ні в якому випадку не повинна контактувати з охороною інших відділень табору.

Необхідно забезпечити, щоб у випадках, коли військовополонені повинні потрапити за межі свого відділення, будь то чи реєстрація, медичне обстеження чи заходи з дезинсекції і т.п., вони ні за яких обставин не входили в контакт з військовополоненими з інших відділень табору.

II.

1. Відділення табору повинні бути позначені літерами А, Б, В і Г. При цьому відділення А і Б передбачаються для прийому новоприбулих військовополонених. В цих відділеннях необхідно розміщувати також військовополонених, які ще не пройшли як мінімум 2-х тижневий карантин та по відношенню до яких не можливо з цілковитою впевненістю зробити висновок про відсутність в них хвороби.

Відділення А і Б необхідно, таким чином, розглядати як такі, що знаходяться в карантині.

2. У відділення В і Г можливо розміщувати лише тих військовополонених, які пройшли 2-х тижневий карантин у відділеннях А і Б, по відношенню до яких з цілковитою впевненістю можна зробити висновок про відсутність в них вошей та під час перебування яких у карантинних відділеннях не було жодного випадку захворювання на висипний тиф.

Військовополонені, які знаходяться у відділеннях табору А і Б передрозміщенням у табір і після цього через регулярні проміжки часу терміном у 8 днів повинні проходити повторну дезинсекцію. Перед розміщенням у відділення В і Г вони повинні пройти ще одну дезинсекцію, після якої їм забороняється вступати у межі відділень А і Б.

Військовополонені, розміщені у відділеннях В і Г, також періодично раз на 8 днів повинні проходити дезинсекцію. Якщо у цих відділеннях будуть виявлені воші, то військовополонені повинні бути негайно після попередньої дезинсекції переведені назад у відділення А і Б. Перевод у відділення В і Г може бути здійснений лише після повторного карантину терміном у 2 тижні.

III.

Постійні робочі команди щоденного задіяння забороняється формувати у відділеннях А і Б, а можна набирати тільки у відділеннях В і Г.

Відділення Г передбачено виключно для тих військовополонених, які призначені для відправки у райх.

Постійні робочі команди, які повертаються до табору, перед розміщенням у відділення В і Г повинні пройти 2-х тижневий карантин у відділеннях А і Б.

IV.

Начальник таборів військовополонених повинен забезпечити, щоб розпорядження, викладені в даній постанові у відповідності з їх метою були здійснені у таборах. Про проведення в життя вказаних заходів до 15.4.42 р. необхідно доповісти начальнику оперативного тилу групи армій "Південь", відділу тилу з додаванням до донесення вказівок до виконання. Суворе дотримання зробленим вказівкам повинно знаходитись під постійним контролем".

Наступний документ того ж фонду КМФ-8 дає нам відомості про те, що після закінчення битви під Харковом навесні 1942 р. німці проводять реорганізацію концтаборів для прийому нових партій військовополонених [5, арк. 402, 409–411]:

“Начальник оперативного тилу групи армій “Південь”. Таємно.
Відділ тилу, шифр: 13а Журнал бойових дій.
Звіт квартирмейстерського відділу за період з 1.5 по 31.5.42 р.

...

Х. Військовополонені.

а/ З кількості таборів військовополонених, що знаходились минулого місяця на марші, у травні прибули:

начальник таборів військовополонених округу G – знаходиться у Запоріжжі,

пересильний табір військовополонених 132 – задіяний у Лубнах,
-“- -“- -“- 151 – -“- у Полтаві,
-“- -“- -“- 181 – передова команда у Запоріжжі,
-“- -“- -“- 120 – у Запоріжжі,
-“- -“- -“- 191 – у Дніпропетровську,
-“- -“- -“- 202 – у Дніпропетровську.

З кількості цих таборів пересильний табір військовополонених 132 замінив пересильний табір військовополонених 171 у Хоролі, а пересильний табір військовополонених 151 замінив пересильний табір військовополонених 205 у Полтаві.

б/ Для прийому військовополонених після битви під Харковом у розпорядження командування 6-ої армії надані пересильні табори військовополонених 171 і 205, а у розпорядження командування 17-ої армії – пересильні табори військовополонених 191 і 202.

Крім цього, за наказом командування групи армій “Південь” стаціонарний табір військовополонених №346 був переданий у підпорядкування начальника таборів військовополонених при командувачі військ в Україні.

в/ Із залишених на підпорядкованій території таборів військовополонених пересильний табір військовополонених 132 у Лубнах звільнений від військовополонених і переоблаштований в якості приймального табору для перебіжчиків. На сьогоднішній день туди прибуло близько 900 перебіжчиків; пересильний табір військовополонених 160 у Хоролі також звільнений від перебіжчиків і перетворений у приймальний табір для очікуємих туркестанців; із стаціонарного табору військовополонених 346 в Хорол направлено близько 700, а з підпорядкованого району 6-ої армії 2 400 туркестанців; пересильний табір військовополонених 151 у Полтаві був звільнений від військовополонених за наказом командування групи армій “Південь”. Військовополонені, які не були задіяні за межами табору в місцевих постійних робочих командах, були відправлені до Німеччини для використання у військовій промисловості; пересильний табір військовополонених 182 у Запоріжжі задіяний. В ньому в цей час знаходиться 3 467 військовополонених, включаючи використані за межами табору постійні робочі команди; пересильний табір військовополонених 120 у Запоріжжі в цей час не задіяний.

г/ Загальна кількість військовополонених у таборах, враховуючи постійні робочі команди, складає 12 911 осіб.

д/ У розпорядження військової промисловості в Німеччину у травні було відправлено 6 767 військовополонених.

е/ У звітний період було звільнено 2 127 військовополонених, що мають сільськогосподарський фах або є непридатними для військового використання.

є/ Загальна смертність продовжує понижуватися і у травні понизилась до 3 % або 20 померлих військовополонених щоденно.

ж/ Стан з інфекційними захворюваннями.

Кількість захворювань на висипний тиф продовжує понижуватися. У травні кількість смертельних випадків від висипного тифу порівняно з попереднім місяцем зменшилась з 86 до 33 осіб”.

Значний інтерес для вивчення історії таборів військовополонених в Україні становлять також матеріали фонду “Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни”, зокрема, це “Протоколи та виписки з протоколів судово-медичної експертизи та допиту очевидців про знущання і масове знищення німецько-фашистськими окупантами радянського мирного населення та військовополонених в Рава-Руському таборі Львівської області, 1944 р.”. Хоча деякі з вищезазначених документів (перш за все – протоколи допитів) і носять відбиток ідеологічної заангажованості, вони все ж дають уявлення про те, в яких умовах тут перебували військовополонені. Ось, наприклад, один із протоколів [6, арк.10]:

“Місто Рава-Руська розташоване за 62 км на північний схід від м. Львів. За свідченнями свідків в місті Рава-Руська німцями був організований великий табір для військовополонених. В таборі утримувалися радянські і французькі військовополонені. Велика кількість радянських військовополонених загинула в таборі від виснаження на ґрунті голоду й інфекційних хвороб, а багато було розстріляно...

Судово-медичною експертною комісією з 24.IX. по 26.IX.-44 р. в Рава-Руській було проведено дослідження місць масового поховання:

Померлих від голоду й хвороб радянських військовополонених.

Розстріляних радянських військовополонених.

Померлих французьких військовополонених.”

Інший протокол допиту свідка цієї ж справи про історію створення табору в м. Рава-Руська повідомляє [7, арк.20]:

“На околиці міста Рава-Руська, в колишніх казармах Червоної армії, у липні місяці 1941 року німецьким командуванням створено табір для радянських військовополонених. З липня місяця 1941 року до квітня місяця 1942 року за даними свідків в цьому таборі знаходилося більше 18 000 радянських військовополонених.

Встановлені в таборі режим та умови наперед були розраховані на планомірне винищення військовополонених.

Після прибуття у табір військовополонених з них знімали взуття й одяг. Їжі військовополоненим майже зовсім не давали. Рідко давали суп з картопляних лущпайок або годували їх мерзлою гнилою картоплею. Військовополонені від голоду всі схуднули”.

Ще один цікавий документ для дослідження теми німецьких конц-таборів в Україні, тільки за більш пізній період – осінь 1943 р., знаходиться в тому ж таки фонді КМФ-8. Це донесення коменданта штабу 585-го армійського тилового району [8, арк. 88–89]:

“Комендант штабу 585-го
армійського тилового району

Штаб-квартира, 4.10.43 р.

Зміст: про чисельність військовополонених станом на 2.10.43 р.
До штабу 4-ї танкової армії, відділ тилу

I. Надійшло на 2.10.43 р.

	Військово-полонені		Перебіжчики		Поранені		Цивільні
	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	
102-й табір а/ Бородянка		31				15	141
б/ Іванків		4					10
в/ Київ	1	15				10	
	50	1	--	--	--	25	151

II. Відправлено на 2.10.43 р.

	Військово-полонені		Перебіжчики		Поранені		Цивільні
	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	
102-й табір а/ Бородянка							Втекло 8
б/ Іванків	1	168	--	--	--	4	--
	1	168	--	--	--	4	--

III. Налічується на 2.10.43 р., 24.00

	Військово-полонені		Перебіжчики		Поранені		Цивільні
	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	
1. 102-й табір а/ Бородянка	4	189	--	8	--	24	143
б/ Іванків	--	64	--	6	--	--	66
в/ Київ	3	130	--	2	1	41	--
	Військово-полонені		Перебіжчики		Поранені		Цивільні
	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	Офіцери	Рядові	

2. 124-й табір а/ при 384-у таборі	14	1750	12	198	2	19	158
б/ Васильків	--	50	--	--	--	3	--
3. 359-й табір Демидово	1	1992	--	1990	--	--	--
4. 384-й -- Біла Церква	68	4442	--	524	--	172	--
5. Постійна команда	--	276	--	--	--	--	--
	90	8898	12	3028	3	259	367

За коменданта

майор Єггерт

При порівнянні німецьких “табірних” документів за 1942 і 1943 рр. впадає в очі той факт, наскільки зменшилася кількість військовополонених червоноармійців восени 1943 р. (мабуть, давався взнаки перелам на користь СРСР, що стався на Східному фронті після Курської битви).

Як відомо, після початку німецької окупації в Україні свою діяльність відновили всі релігійні конфесії. І з самого початку українське духовенство, з огляду на жахливий стан перебування полонених у таборах, намагалося надавати їм посильну допомогу. Про це, зокрема, яскраво свідчить документ фонду 3959 ЦДАВО України, а саме – лист провідника Українського Центрального Комітету у м. Кракові від 22 листопада 1941 р. до добре відомого своєю миротворчою діяльністю митрополита Андрія Шептицького з проханням полегшити долю українських полонених у Галичині [9, арк.1]:

“Його Високопреосвященство
Ексселенція Митрополит Шептицький
Львів

Ваша Ексселенціє.

Із розгромом большевицьких військ знайшлися по цьому боці фронту великі маси полонених українців, як із східних, так і із західних земель. Полонених приміщено в кількох таборах у Генеральній Губернії. Наші заходи в справі опіки й допомоги зустріли повну прихильність німецької влади: українців відокремлено від прочих, кожен табір дістав українського Мужа Довіри, що є посередником між табором та українським громадянством.

Завдяки рішенню фюрера стали українських полонених відпускати додому в міру того, як дозволяють на це комунікаційні середники чи стан їх здоров'я. При цьому повстали домагання широкої допомоги українського громадянства у формі харчування, нічлігу і сан. опіки.

Стан здоров'я полонених представляється дуже погано: вони виснажені довгою дорогою, не нагодовані як слід, легко підпадають різним хворобам і

смертність серед них дуже велика. Санітарний стан у таборах теж не відповідає вимогам найпростішої гігієни, бо таборова влада не була приготована на таку велику їх кількість. Як фізичний так і моральний їх стан впав дуже низько – у таборах трапляються випадки людоїдства.

Нашим обов'язком про те й дуже важливим є вирвати людей із того морального і фізичного пекла, що їм грозить погубою. Через зимові морози не вдасться відправити всіх полонених додому і великій частині прийдеться тут зимувати. Нашим ударним обов'язком є уможливити їм ту зимівлю. Німецька влада йде нам назустріч, переводячи українців до зимових таборів. Та без дальшої допомоги в харчах і одязі полонені зими не перебудуть. Треба зібрати всі наші сили, змобілізувати всю нашу суспільність до цього одного великого завдання: не дати загинути нашим східним братам.

З цією метою звертаємося до Вас Ваша Ексцеленціє з проханням – допомогти своїм словом та чином. Українське духовенство найбільше може спричинитися до втягнення цілого громадянства в цю велику й переважну акцію.

Український Центральний Комітет разом із Укр. Краєвим та Допомоговими Комітетами стає оцим до широкої збіркової акції на користь українських полонених. Справою орудує Відділ Суспільної Опіки, що надає точний звіт із своєї дотеперішньої акції.

Ми певні, що Ви, Ексцеленціє, підтримаєте нашу акцію всеціло і можете тим до нашого успіху.

Керманіч Відділу

Слава Україні!
Провідник У.Ц.К.”
Суспільної Опіки

Наприкінці можна сказати ще декілька слів про сумну тему військово-вополонених: зважаючи на її довге замовчування в СРСР після Другої світової війни не була відома й остаточна цифра втрат бранців. Однак вже у 1960-их рр. СРСР все ж змушений був офіційно визнати кількість загиблих військовополонених власне в Україні – цифра досягала майже 1,4 мільйона осіб [10, арк. 139]. Згідно з сучасними дослідженнями попередньо названа кількість загиблих полонених є значно більшою – до 1,8 мільйона [11, арк. 112].

¹ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 143, арк. 96–97, 100.

² Там само, спр. 149, арк. 145.

³ Там само, спр. 163, арк. 158, 166–170.

⁴ Там само, арк. 342–343.

⁵ Там само, спр. 164, арк. 402, 409–411.

⁶ Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 288, арк. 10.

⁷ Там само, арк. 20.

⁸ Там само, КМФ-8, оп. 2, спр. 516, арк. 88–89.

⁹ Там само, ф. 3959, оп. 2, спр. 84а, арк. 1.

¹⁰ В. Литвин. Україна в Другій світовій війні (1939–1945).– К.: Видавничий дім ”Лі-Терра”, 2004, арк. 139.

¹¹ Український інститут національної пам'яті. Друга світова війна в історичній пам'яті України. За матеріалами Українського інституту національної пам'яті. – Київ – Ніжин, 2010, арк. 112.

¹² ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 84а, арк. 3.

На основе ряда архивных источников показана история создания в Украине во время Второй мировой войны немецких концлагерей для военнопленных, их реорганизацию и перемещение; роль некоторых украинских общественных учреждений и церкви в облегчении судьбы военнопленных; затронут спорный вопрос количества погибших пленников в Украине.

Ключевые слова: Вторая мировая война; Женевская конвенция; военнопленные; концентрационный лагерь; ЦГАВО Украины.

Basing on a number of archival sources the article shows the history of establishing the German POW camps in Ukraine during World War II, their reorganization and moving; role of some Ukrainian public organizations and churches in the bringing relief to the plight of prisoners of war; initiates a controversial issue of number of deaths of prisoners in Ukraine.

Key words: the World War II; the Geneva Convention; the war; the concentration camp; the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.